אהרן אמיר

מתוך כור ההיתוך

הספר „שבטים — קובץ סיפורי עולים" *), שהופיע זה מקרוב, הוא ספר ראשון-במינו בלשוננו. זהו ספר חשוב מאד. גם מאלף מאד. ויזמתה של ההוצאה שהגתה את רעיונו וביצעתו ראויה בהחלט לציון.

מי שיגש אל הקובץ הזה גישה „ספרותית" סתם יעלה חרס בידו. מן הבחינה האמנותית הדברים דלים דרך כלל, מקוטעים מאד. תכופות המספרים לוקים בדברנות יתרה, אולי מתוך כוונה, מודעת או לא-מודעת, להסתגל: להסתגל לנדרש מהם, מן-הסתם, ע"י דוברי העברית וקוראיה, ע"י ההוצאה וכו'. פה ושם תצודדנו התרשמות רעננה, תמימה ופרימיטיבית, כברשימה „דרכי בארץ" מעטו של נער בן תימן, זכריה נסים; פה ושם נמשך אל צירוף של בגרות-ראיה והרצאת-מאורעות שקטה, „עובדתית", כמו ברשימה „משם — לתל ירוחם" מאת אליהו סלדינגר; ובסיפור אחד, הגדול שבקובץ („משמר השבעה" לפרל ויסנברג), ניכר חותם מובהק של תרבות סיפור וכשרון, אף שגם יצירה זו לוקה באותו ריסוק, באותו קיטוע-נשימה הטיפוסי לשאר הדברים שבקובץ, או כמעט לכולם.

אך הן לא לגילוי כשרונות חדשים דוקא יקוה הקורא בגשתו אל ספר זה. גם ההוצאה לא לכך כיוונה. מדברי ההקדמה של העורכת, ב. חבס, מסתבר שהקובץ הזה הוא „אחת הדרכים לגילוי חייו (ויצירתו) של העולה החדש... בבחירתם של הסיפורים והרשימות לא הכריעה בחינה ספרותית גרידא". והיא גם מסיימת בהבעת תקוה: „מי יתן וקובץ זה ישמש אשנב להשקיף בו אל המתרחש בקרב שבטי הישוב החדש, שהוטל עליו להתלכד לעם".

העיקר הוא כאן, איפוא, בצד החברתי. ביתר דיוק: מילוי החסר ב„השכלה חברתית" של מה-שקוראים „הישוב הותיק" ביחס לצבורי-האדם הגדולים ש„נקלטו" בו בשנים האחרונות, במידה זו או אחרת, ישהם לגביו בבחינת „נעלמים", במידה זו או אחרת.

אף שמדיניות „קיבוץ הגלויות" היתה המדיניות המוצהרת של ממשלת ישראל, הלכה למעשה, ולהלכה, על כל פנים, עודנה כך; ואף שההגירה ההמונית ומסיבות קליטתה המיוחדות-במינן שינו את המציאות המקומית שינוי יסודי ביותר מן הצד הדמוגראפי, החברתי, הכלכלי והתרבותי — רבת-משמעות היא העובדה שההתבוננות העיונית-הרוחנית לקראת קליטתה של הגירה זו היתה מאפס למעשה. גם הטיפול העיוני בתהליכיה ובתופעותיה של ההגירה וקליטתה עודנו דל ביותר, הן בכמות הן באיכות.

אחת הסיבות לדבר היא אולי בכך שהצבור הקולט וה„מטמע", לאמור — הישוב הותיק; עם כל שהחיזוק המספרי היה לו גם צורך מעשי עליון גם מטרה אידיאולוגית ראשונה במעלה, מבחינה אינטלקטואלית הרגיש עצמו שלם-לעצמו, שרוי כמעט במין אוטרקיה רוחנית. הנחתו הפשטנית, הנחה בלתי-הגיונית מחמת היותה מובנת-מאליה ממש, היתה שכל הגירה העתידה לבוא תהיה, בעצם, „כצלמו וכדמותו" שלו ולפיכך יהיו טימועה ובילולה, עיכולה או „קליטתה" בגדר תהליך אבטומטי כמעט. הערפל הרומאנטי שעטה את התביעה ל„פתיחת שערים" ואת סיכויי גישומה, וכן השימוש ההפגנתי-השגרתי בסיסמת „העליה החפשית", גם הם גרמו שאיש לא יתן מראש את דעתו ברצינות הראויה על הצדדים הפרוזאיים, המציאותיים של קליטת המוני מהגרים חדשים, ממוצאים שונים, במבנה המשקי, הפוליטי, המוסרי, החברתי והתרבותי של הארץ הזאת. „תכנון" קידם-קליטה כמעט לא היה; במידה שהיה — היה זה תכנון פיזי מינימלי שאין מנוס ממנו, מוגבל בהקף ובמטרות, או תכנון ביורוקראטי, מוגבל אף היא במקום ובזמן, מצד מנגנון זה או אחר. עבודות עיוניות מוקדמות של מומחים, בעיקר — מומחים כלכליים, דוגמת המחקר המצוין של רוברט נתן, אוסקר גאס ודניאל קרימר **), שימשו בפועל כמעט רק לצרכי תעמולה מדינית בעולם האנגלו-סאכסי. מכל מקום, אם במדיניות ההגירה של ישראל ניכרת אולי השפעתם של גורמים אינטרסנטיים מסוימים, השפעתה של מחשבה עיונית רצינית קודמת לא ניכרה בה.

העדר זה של התבוננות עיונית לקליטת מאות אלפי מהגרים תוך שנים מעטות, לתהליך של „הגירת-שואה", הביא לידי הרבה תוצאות הרסניות, שלא זה המקום להתעכב עליהן. הוא גם סימן מובהק של קרתנות וחוסר-בגרות בצבור העברי. אפשר מאד שהתבוננות עיונית היתה מעצבת עיצוב אחר את מדיניות-ההגירה שלנו, ומתוך כך — גם את המציאות הנוכחית שלנו.

המציאות של צבור פוליטי, צבור ממלכתי שהיא מורכבת מאד, חמורה ואכזרית בקונקרטיות שלה, דומה שהיא מתחילה „להגביר" אותנו, בטובתנו ושלא בטובתנו. מתרבים הגילויים של גישה עיונית, מפוכחת יותר, אל הבעיות רבות-הצדדים של מדינה. אלה הם גילויים ראשונים. לולא נתרפטה המלה „חלוצי" מרוב שימוש-של-סרק הייתי אומר שהם חלוציים; תכופות עודם סובלים מלחית רגשנות-שלא-במקומה, מורשת תקופה אחרת ומנטאליות אחרת. תכופות הם שטחיים למדי, פחוזים מדי בעריכת נתונים ובהוצאת מסקנות, או — להיפך — נזהרים מדי מהוצאת מסקנות. אבל דומה שעצם הגישה המציאותית, העניינית אל בעיות הארץ כמו-שהן, בתוך גידוליו וחניכיו של צבור שהיה אמון על הפשטה ועל הלך-רוח קרתני, רגשני — היא החידוש. בה גם פתח-תקוה לימים יבואו.

700.000 היהודים שהובאו למדינת-ישראל, אפשר ואפשר לחלוק על דרכי הבאתם ועל קצב הבאתם. אך עובדת היותם בתוכנו היא הקובעת עתה. חוץ מאחוז מועט-ביחס החוזר ומהגר מכאן, הרי אלה חלק מן האומה העברית, חלק אורגני מן החטיבה הלאומית המתרקמת במדינת-ישראל. ובחשבון ארוך הרי התרכבותם של שני חלקיו העיקריים של הציבור הישראלי, השקולים עתה מבחינה מספרית, ה„ותיקים" מזה וה„עולים החדשים" מזה, כפי המינוח המקובל — התרכבות זו היא שתקבע את צביונה של האומה מחר, את גורלה הפוליטי והתרבותי, את עתידה.

בהוצאת המחלקה ליהודי המזרח התיכון של הסוכנות היהודית לא"י והסמינריון למחקר בסוציולוגיה של האוניברסיטה העברית בירושלים יצא לפני חדשים אחדים מחקר סוציולוגי ראשון בארץ בשטח „קליטת העליה" ***) מאת ש. נ. אייזנשטדט, מרצה צעיר לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית. המחקר עצמו עורר בזמנו כמה וכמה השגות ודברי בקורת, מהם שנדפסו על דפי „הארץ". אך עתה חשוב לנו לרמוז על הזיקה שבין אותו מחקר סוציולוגי ל„קובץ סיפורי העולים" שבו עסקנו כאן.

„אף על פי שעלית ההמונים למדינת ישראל ודרכי קליטתה הן תופעות מיוחדות במינן", אומר ש. נ. אייזנשטדט בדברי המבוא לספר, „הבעיות הסוציולוגיות והפסיכולוגיות של הגירה והתעוררותה משותפות הן — בקוי היסוד הכלליים — לכל הטיפוסים של גלי הגירה לארצותיהם". לאחר מכן (שם, ע' 9): „כל מהגר שרוי, במידה זו או אחרת, במצב של חוסר בטחון אישי וחברתי. חוסר בטחון זה הוא כפול: ראשית, אי-בטחון של האדם בחברת המוצא שלו, והוא שהניעו להגירה; שנית, אי-בטחון הנובע מהצורך להתמצא בתוך מציאות חברתית חדשה, זרה לו במידה זו או אחרת".

על הערות כלליות אלו דומה שלא יחלקו גם מבקריו של מחקר זה. ואנחנו דומה עלינו שצרור הסיפורים, הדלים אולי מבחינה אמנותית, בספר „שבטים", הוא כעין הדגמה חיה וחשובה לאמיתות אלו. נימה המשותפת כמעט לכולם היא מבוכתו וחוסר-בטחונו של מהגר בסביבה חדשה, זרה עד מאד, קשי ההזדהות עם החברה החדשה והתגובות השונות על קושי זה — חתירה נמרצת לאותה הזדהות, צמאון להתבוללות, או הסתגרות ובריחה.

מתוך 25 המחברים, בעלי 27 הסיפורים שנאספו בקובץ, 7 כתבו דבריהם עברית. בין שבארץ קנו את הלשון בין שלמדוה בעתם בארצות-מוצאם, מכל מקום הגיעו בה לדרגה של ביטוי עצמי, ביטוי ספרותי. ממילא ברי שחבלי התערותם הרוחנית והחברתית כאובים היו פחות, באופן יחסי. ודבר זה אמנם מורגש בסיפוריהם, בתכנם כבנעימתם. בתוך 7 אלה נמצא גם 3 מחברים שהגיעו לארץ ערב קום המדינה, ב-1947, כ„מעפילים": אליהו סלדינגר-סלע, מרומניה; ש. הכלפוני, ממרוקו; ד. א. גמט, מהונגריה. מתוך השבעה לפחות 4 הם בעלי מקצועות אינטלקטואליים: 2 מורים ומדריכים, אחד עתונאי ביהודית (חניך בי"ס עברי בילדותו) ואחד מורה שחיבר ספרים ביהודית. עוד 2 מתוך 7 כותבי-העברית היו פעילים, קודם הגירתם, בעסקנות צבורית ציונית בארצות-מוצאם האירופיות. מלבד הנער התימני חניך הגדנ"ע, מיושבי פרוזדור ירושלים, שחיבורו קובע מקום לעצמו בספר כולו, קורצו אפוא כותבי-העברית שבקובץ מחומר שאינו נבדל הרבה מזה של „הישוב הותיק". לכן יכולים הם אולי להראות „סימפטיים" יותר בעיני הקורא העברי, אבל מצד שני גישתם היא „מחנכת" במידה ידועה לגבי ההוי של המהגרים, שביקשו להעלות לפנינו, ועל כן נאמנים הם עלינו פחות ועדותם על אותו ההוי חושפנית אולי פחות.

סיפורו של זכריה נסים, יוצא תימן בן ח"ט, נראה לנו חשוב ביותר. לא רק משום שהוא כאן „נציג" יחיד לחלק ניכר, ומיוחד מאד באופיו, בתוך כלל המהגרים, לצבור של רבבות שהמניע העיקרי לעקירתם היה, כלשונו של ש. נ. אייזנשטדט בספרו „משיחי-מסורתי", מכוון לקיים ביתר טהרה את המבנה החברתי המסורתי" (קליטת העליה, ע' 26), וכן משום שפרשת המסופר פה, בתמימות מלבבת וללא כל יומרה ספרותית, הוא בחינת דוגמה ליצירת „גשרים וצנורות" לחיבור „אל המסגרת החברתית החדשה:... ראשית, הקנית הרגלים ודרכי התנהגות חברתית חדשים לעולים, ושנית, הרחבת עולמם וקשריהם החברתיים וטיפוח הזדהות עם ערכי-היסוד של המבנה החברתי של המדינה" (קליטת העליה, ע' 33).

פה גם דוגמה, הן בתוכן המסופר הן ברוחו, לנכונות קיצונית להסתגלות: „קראו לנוער לבוא ולאכול במטבח המשותף והנה אני הראשון הולך ומקבל אוכל שכל ימי חיי לא אכלתי ממנו"... „רושמים אותנו, ואנחנו חותמים ולא יודעים על מה אנחנו חותמים"... ואחר: „פעם אחת הופיעו לפני אנשים שלא ידעתי מי הם ואמרו שאגיד לכל עולי תימן לבל ילכו ללמוד עברית, כי בלימוד העברית מתכוונים המדריכים להרחיק אותנו מן הדת. ואני הראשון שעזבתי את הלימוד והלכתי לחפש עבודה"... „הם (— משפחת מתישבים ותיקה) התאהבו בי ואני גם כן הייתי אוכל אצלם ולן אצלם. ושם למדתי לדבר עברית ולמדתי לחרוש ולזרוע ולעשות כל מיני עבודות. כך שאני אהבתי את החקלאות. ובשום עבודה אחרת לא רציתי עוד"... ואחר, בגדנ"ע: „כל מה שאנחנו לומדים — מבינים". וכן הלאה, הרבה והרבה. (שבטים, ע"ע 22—40).

„חטיבה" נוספת בתוך משתתפי הקובץ הם חמישה כותבי היהודית. 4 מהם ילידי פולין, אחד חניך ישיבה יהודית בצרפת. 2 מן החמשה — נשים. 4 מהם עסקו, או עוסקים, בפעילות ספרותית ועתונאית. הבולט ביותר, הן ברוחב היריעה הן בתנופת המכחול, מבין הסיפורים שנכתבו יהודית הוא „משמר השבעה", מאת פרל ויסנברג (ע"ע 177—235), תיאור-מצוין בחריפות הראיה ובשלל הטיפוסים, אך נטול כל נקודה מרכזית — של שנות חיים והיאחזות בעיירה נטושה טיפוסית (יאזור, היא משמר-השבעה), המיושבת מהגרים יוצאי אירופה. בכל הסיפורים כתובי היהודית ניכרת איזו מסורת ספרותית משותפת ומוצקה למדי, כנראה — מסורתה של ספרות יידיש במזרח-אירופה לשעבר, מסוגה ריאליסטית-רגשנית, ספוגה פשטות עממית, ועודה טבועה בחותם הוי איתן ומגובש שנעקר משרשו.

עוד „חטיבה" הם 9 הסיפורים שנכתבו הונגרית, מעטם של 8 מחברים יוצאי תחום-התרבות ההונגרי (הונגריה וטרנסילבאניה). אין אנו יודעים באיזו מידה מבטאים אלה נאמנה את הלך-רוחו של כלל צבור המהגרים מהונגריה, אבל השתתפותם הבולטת בקובץ ובהתחרות הספרותית שקדמה לו (35 מתוך 80 חיבורים שהוגשו היו כתובים הונגרית) אולי היא סימן ועדות לכושר-התערות ושאיפה נמרצה להתבוללות בצבור העברי — דבר שלא יפתיענו מצד יוצאי צבור שהגיע להטמעות לשונית-תרבותית שלמה כמעט גמורה במולדתו הקודמת, ב„ארץ הישנה". את הסיפורים ההונגריים שלפנינו מציינת אידאליזציה של הארץ החדשה, אף של נופה האנושי-החברתי, צד שגם הוא טיפוסי, כמדומה, ליצירה הספרותית של מהגרים בשאר „ארצות חדשות".

רק שתי רשימות קצרות ביותר, הובאו מן הערבית, פרי עטם של יוצאי עיראק. שתיהן כתובות כמין תשובות על שאלונים, ואין בהן כדי להוסיף לנו דעת. גם הרשימה שתורגמה מאנגלית, „הגבעות שבנגב" מאת מ. קלרבניה, צעירה יהודית-אמריקאית היושבת בבאר-שבע, יש לה ערך כתעודה אישית-אמנותית, אבל אינה תורמת לנו הרבה מצד ציור-הבעיות האמיתי של הספר: הגירה והתערותה, מהגר וטימועו.

וסוף סוף זה כאן העיקר.

אחרית דבר: היוזמה ברוכה. נפתח לפנינו „אשנב" אל הוי „העליה החדשה". אבל אין זו אלא התחלה. מצד זה או אחר חייב לבוא המשך לנסיון זה. אולי ראוי שישתדל מישהו גם לעשות נסיונות כאלה קבע. הדבר כשלעצמו יכול להיות כלי חשוב לאינטגרציה של משכילי המהגרים בתרבותה העברית של האומה המתהווה בכאן.

אבל חשוב שכל המשך לקובץ שלפנינו יהיה מייצג יותר מזה. כמחצית המהגרים החדשים, אנשי המזרח, יוצאי עיראק וכורדיסתאן, צפון-אפריקה ותימן, לא באו כמעט כלל על ביטויים כאן. גם זאת עובדה מאלפת. שיעור ההשתתפות היחסי בקובץ כזה מסתבר לנו כמין-מידה להתערות ולטמיעה. עם זאת חשוב שבבחירת החומר לא יתפתו הבוחרים לבור מה שבעיניהם הוא „סימפטי" יותר, או „ציוני" יותר. בעד „אשנבים" כאלה חובה עלינו לראות לא רק את הרצוי לנו או את הרצוי ל„מחנכי" המהגרים, אלא את המצוי שם — במעברות, בעיירות הנטושות, בכפרי-העבודה; בכור-ההיתוך הגדול וגם סיגו.

---

*) שבטים, קובץ סיפורי עולים, ערוך בידי ברכה חבס, עם-עובד, תשי"ג.

**) Palestine: Land and Promise יצא לאור ע"י המכון הארצישראלי האמריקאי, וואשינגטון, 1946.

***) קליטת העליה, מחקר סוציולוגי מאת ש. נ. אייזנשטדט, ירושלים, תשי"ב.